

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

består av 11 kapitel, presenterade i 16 avsnitt i Jönköpingsbladet 7/3–15/7 1848. Avsnitten tar föga hänsyn till kapitelindelningen. Romanen *börjar* effektivt på Forum Romanum i busväder, där romanens skurk lejer en lönnmördare. Man kan finna flera exempel på effektfulla, egande avsnittsslut, t. ex. JB 14/3, 20/4, 27/5.

Man kan sålunda säkert komma längre i studiet av tekniken i Rydbergs följetongsromaner. Och det gäller överhuvud för författarens behandling av den svenska följetongsromanens berättarteknik.

Man kan indela romanen historiskt, efter epoker eller decennier och tala om romantikens roman eller 30-talets svenska roman. Man kan utgå från vissa värdekriterier och tala om t. ex. trivialroman contra avantgarde-roman. Man kan se på författarens förhållande till sitt stoff och tala om självbiografisk roman. Man kan också med Wilpert rent estetiskt klassificera en roman efter tre indelningsgrunder: A) Modus, B) Form och C) Stoff, som alla bör appliceras på verket. Men var hör följetongsromanen hemma i klassifikationernas fack?

Ingemar Oscarsson framhåller med eftertryck, att den forskarterräng han rör sig i »är ett skärningsfält för många olika frågeställningar» (s. 10) och påpekar, att om man studerar de skönlitterära inslagen i pressen arbetar man »under särpräglade premisser såtillvida som det *avgörande kriteriet för valet av undersökningsobjekt är en bestämd publiceringsform*; först i andra hand kommer de innehållsliga och/eller historiska kategorier, som annars tillämpas när det gäller litterära texter» (s. 10; min kurs.)

Det är alltså förpackningen eller själva utminuterings-sättet, som karakteriserar den romangenre, som vi nu fått så ingående belyst. Författaren tar förvisso så småningom med också andra genreaspekter i sitt slutkapitel, där ett avsnitt heter just »Genrer och författarprofiler»; där möter vi både tendensromaner och historiska romaner, för att ta ett par exempel. Men det är som pressforskare författaren har tagit itu med följetongsromanen – en romangenre, som fått sitt namn av publiceringsformen, ett namn som också – med rätt eller orätt – kommit att få en pejorativ innebörd.

Och detta är en romangenre, som för ut över de typer jag nämnt. Med tanke på publiceringsformen skulle man kunna jämställa den med »pocket book roman» eller med »Månadens bok roman», men dessa senare publiceringsformer har väl ännu inte kommit att ge så bestämda associationer till ett visst innehåll eller form, som följetongsroman – denna märkliga företeelse – faktiskt gör. Följetongsromanen är unik och det är hög tid att den blivit forskningsobjekt och fått sin avhandling.

Det är en omfattande och grundlig forskarinsats, präglad av uppslagsrikedom och common sense, som ligger bakom Ingemar Oscarssons kloka och kunniga bok. Ingen kan i fortsättningen studera 1840-talets roman eller 1800-talets press utan att ta hänsyn till denna avhandling, som fyller igen en av de många luckor, som gapar i pressens och romanens historia.

Bertil Romberg

Erik Johannesson: *Den läsande familjen. Familjetidskriften i Sverige 1850–1880*. (Nordiska museets Handlingar, 96.) Sthlm (tr. Uddevalla) 1980.

Som avhandling för doktorsexamen stämmer inte *Den läsande familjen* särskilt väl med den officiella måttstocken för dylika lärdomsmanifestationer. Redan till omfånget bortåt det dubbla av stipulerat kvantum visar den, att författaren lämnat gesällstadiet som litteratursociologisk forskare, innan han gav sin avhandling slutgiltig form. Sin självständighet röjer han f. ö. redan däri att han avstår från det i dessa sammanhang traditionella förordet.

I ett avseende har EJ varit gynnad framför de allra flesta avhandling författare. Han har haft en förläggare, som inte snålt satt gränser för bokens omfång, typografi, illustration eller apparat. Det förhållandet noteras här med tacksamhet.

I centrum för avhandlingen står en familjetidskrift, *Svenska Familj-Journalen* (1862–1887) och dess grundare, den dynamiske förläggaren Christian Emanuel Gernandt, som startade sin framgångsrika företagarkarriär som liktorsoperatör. Ej nöjd med att prestera en tidskriftsmonografi följer EJ så långt det är möjligt *Svenska Familj-Journalens* (SFJ:s) utveckling parallellt med en konkurrerande familjetidskrift, den lågkyrkliga prästmannen Bernhard Wadströms mera kortlivade *Förr och Nu* (1870–1879). Vinsten av detta dubbla perspektiv ligger främst i den sidobelysning jämförelsen ger åt Gernandt och hans tidskrift. Detta avhandlingens centrala parti, kapitel 3, bär titeln »Två svenska familjetidskrifter».

Som bakgrund till studiet av de båda familjetidskrifterna ger EJ en översikt över familjetidskriftens förhistoria samt dess utveckling under 1800-talet i Europa och Sverige (kap. 2). Där inhämtas bl. a. att den första egentliga familjetidskriften i Sverige bar titeln *Läsning i hemmet: När och Fjerran* och började utges 1860 (distinktast formulerat i »Zusammenfassung» s. 223; jfr s. 81 f.). Som bakgrund till familjetidskrifternas historia bjuder avhandlingens inledningsvis en översikt över familjen, varmed här förstås medelklassfamiljen, som en läsande enhet sådan den framträder i memoarer och andra socialhistoriska dokument samt i skönlitteratur (kap. 1). I ett avslutande kapitel försöker slutligen EJ teckna den ideologiska profiten hos resp. SFJ och *Förr och Nu* med utgångspunkt i några honnörsord, främst »familj», »fosterland» och »framsteg»/»utveckling» (kap. 4).

För avhandlingen spelar två revolutionsår en markerad roll. Det ena är 1968, ungdomsrevolternas år, då generationsklyftan blottades och den borgerliga familjens kris framstod som ett faktum. En följd är den stimulans åt socialhistorisk forskning med inriktning på familjen, som 68 års händelser givit. Jfr forskningsöversikten s. 9–13; två aktuella svenska insatser nämns där: det familjehistoriska forskningsprojektet i Uppsala och två arbeten av idéhistorikern Ronny Ambjörnsson. Till dessa kan numera läggas arbeten av sociologen Rita Liljeström och etnologen Orvar Löfgren. Fogar vi till de nämnda litteraturvetaren Eric Johannessons avhandling, markeras ytterligare den familjehistoriska forskningen tvärvetenskapliga karaktär och dess livaktighet i nuläget.

Det andra revolutionsåret spelar en roll i avhandlingens tesbygge. Det är 1848. Liksom i Tyskland, hävdar EJ, medförde även i Sverige orosvåren 1848 en ideologisk rättning åt höger, som gav sin bestämda profil åt libera-

lerna, med Victor Svanbergs term kallad femtitalsliberalerna. Det är, menar EJ, ur deras strävanden för familjemoralen, för fosterlandet och i förekommande fall för religionen, som familjetidskriften utvecklades. Att författaren begränsar det idéhistoriska perspektivet till perioden efter 1848 har till följd att Geijer, lärofader för 50-talets liberaler, i denna undersökning företräddas av C. F. Bergstedt, Rudolf Hjärne och C. G. Starbäck, tillmäts en roll alltför mycket i skymundan. Frågan är, om inte EJ i detta avseende i för hög grad låter sig påverkas av tyska socialhistoriker. Utvecklingen i de ofta autokratiska tyska staterna är i regel mer dramatisk än motsvarande i de liberala reformernas Sverige. Likaså måste man beklaga, att EJ genom att avstå från att nyttja litteraturvetenskapliga arbeten av intresse utifrån avhandlingens frågeställningar någon gång frånhänder sig möjligheten att införa relevant jämförelsematerial och vidga perspektivet. Särskilt tänker jag här på Friedrich Sengles stora epokhistoria *Biedermeierzeit. Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution*.

I det första kapitlet, »Den läsande familjen», spelar läslampan en huvudroll. Fotogenlampan introducerades här i landet år 1860; att det året också är den svenska familjetidskriftens födelseår kan förefalla symptomatiskt. »Fotogenlampan var en innovation som starkt torde ha underlättat familjeläsningens spridning» (s. 24). Att familjeläsningen som sådan var en sedan länge utbildad praxis år 1860 framgår emellertid av avhandlingens exempel, som mestadels är hämtade från tider med enklare och svagare ljuskällor.

Begreppet »familjeläsning» är ett nyckelord i avhandlingen. Grundläggande blir således den socialhistoriska distinktionen mellan »folkläsning», som främst tycks ha avsett landsbygdens bredare befolkningslager, och »familjeläsning», som avsåg den bildade medelklassen i stad och på landsbygd. Även om författaren vägleder läsaren mot denna tolkning, kastar han försiktigtvis in en brasklapp: »Slutsatsen måste bli, att de [folkläsning resp. familjeläsning] glider in i varandra» (s. 41).

I bild och i ord, bl. a. i skickligt spårade barndomsskildringar i memoarer och samlingsverk, framträder denna familjära praxis, som i regel utövades bakom lyckta dörrar i intim avskildhet. Även skönlitteraturen liksom bokmarknaden belyser, om än i ringa mån, läsningen i den intima familjekretsen.

I kap. 2 ger EJ en översikt över familjetidskriftens framväxt. Från strödda ansatser på 1700-talet löper utvecklingen över »belletristiska» tidskrifter (varför denna term brukas för publikationer som *Journal des Luxus und der Moden* och *Magasin für Kunst, Nyheter och Moder* ges inte övertygande besked), billighetsmagasin på 1830-talet och med nyaste teknik (xylografi) illustrerade nyhetsblad till de för svensk press förebildliga *Unterhaltungen am häuslichen Herd* fr. o. m. 1852 (Gutzkow) och *Die Gartenlaube* fr. o. m. 1853 (Ernst Keil). Den senare appellerade med stor framgång till främst den småborgerliga publiken. Politiskt var den försiktigt framstegsvänlig, därtill antiklerikal och antikatosk, ett förhållande, som förklarar, att man startade en »Gegenzeitung», *Daheim*, år 1864. Den blev dock aldrig något hot mot *Die Gartenlaube*.

Intressant och nyttigt är denna information dock i högre grad än läsaren i förstone får klart för sig presshistoriskt

allmångods. Det gäller också fynd som tillsynes är frukten av primärstudier i tyskt pressmaterial, däribland den instruktiva »produktionskod för familjetidskrifternas fiktionsprosa», som redovisas s. 71.

Det senare 1800-talet är också i Sverige en »Gründerzeit». Företagsamheten får avgörande stimulans genom de ekonomiska reformerna; 1846 och 1864 betecknar milstolpar inom svensk näringsfrihet. En företagande medelklass på landsbygden, lanthandlarna, utgör en viktig faktor både som konsument och som förmedlare av den nya artikel, familjetidskriften, som företagsamma förläggare med Gernandt i spetsen lanserar.

I sin utomordentligt energiska bearbetning av det material, som på olika vägar kan spåras rörande SFJ (i bokhandelsarkiv, mantalslängder, adresskalendrar, okatalogiserat förlagstryck etc.) lyckas EJ med vad så mycken litteratursociologisk forskning gått bet på, nämligen att med rimlig evidens relatera den litterära produkten till den samtida marknaden.

Förutsättningarna för framgång är i detta fall, Gernandts SFJ, speciella. Den »litterära» produkten SFJ kan givetvis inte förliknas vid samtidens romanproduktion, där vägen från boklädor och lånebibliotek till köpare och läsare endast fragmentariskt låter sig rekonstrueras. Här är det fråga om en tidskrift med ett utbyggt nät av distributörer i boklädor, snusbodar, på järnvägsstationer, i handelsbodas; därtill kommer kolportörer (som föredrog titeln bokhållare). Med sin offensiva marknadsföring tillhållhöll därjämte tidskriften ett försäljningsargument, som visar sig vara ett närmast idealiskt utgångsmaterial för en bestämning av den sociala sammansättningen av abonnentkretsen. Under en följd av år anordnade nämligen tidskriften utlottning på basis av abonnemangen. EJ har sparat förteckningar över vinnarna, identifierat för de tre undersökta perioderna 1868, 1869 och 1878–80 55, 49 resp. 45 % av namnen på dessa förteckningar och i förekommande fall inkomstprövat vinnarna för att exaktare kunna inplacera gränfallen så korrekt som möjligt i den stratifieringsmodell i tio kategorier, som han med lätt modifikation övertagit från uppsalahistorikerna. Hans resultat visar på en relativ konstans inom mellankategorierna (lägre tjänstemän, småföretagare), som utgör i stort sett 50 % av abonnenterna under hela pröden, medan välsituerade abonnenter minskar och de tre kategorierna nederst på skalan (inkluderande arbetare i industri och jordbruk och anställda i husligt arbete) ökar. (Se bilaga II, s. 210–212.)

Den här summariskt refererade undersökningen må stå som ett bevis bland många i denna avhandling på räknevärd, som på sina håll inom dagens litteraturforskning med förakt avvisas som »positivism». När så sker, blir lätt den samvetsgranna bearbetningen av data karikerad som ett fragmentariserat, »additivt», faktsamlade. Det är mitt intryck, att den karikatyr i överraskande få fall har sin identifierbara motsvarighet i den vetenskapliga verkligheten. När nya fakta, adekvat tolkade, belyser förut okända fält och sammanhang, läggs stadig grund för historisk och litteraturvetenskaplig kunskap. Motsatsen, den från verifierade fakta frikopplade spekulativen, betyder oroväckande ofta vägbyggen, som slutar i återvändsgränder, eller leder ut i gungflyn.

I denna avhandling har författaren övertygande presenterat en metod, som, brukad med sådan klokhet och sådant fålamod som här sker, preciserar bilden av det sena

1800-talets läsvanor i Sverige. EJ har med sin avhandling presterat en grundläggande litteratursociologisk analys av det senare 1800-talets konsumtion av familjelektyr i Sverige. Att resultatet rymmer sina approximationer och att kategorin tidskriftsabbonnent/vinnare inte är identisk med tidskriftsläsare är författaren fullt medveten om.

Mycket måste förbigås i denna korta granskning av en förtjänstfull och informationsmättad avhandling. Några påpekanden och invändningar måste emellertid få plats.

Allmänt beklagar en litteraturforskare vad sannolikt hans kollegor etnologer, socialhistoriker och sociologer välkomnar i denna avhandling, nämligen, att den litteraturvetenskapliga problematiken spelar en så underordnad roll; man frestas säga, att, där avhandlingen berör för litteraturvetenskapen centrala frågeställningar, författaren stundom blir väl summarisk, någon gång också osäker. Hans styrka ligger i den energiska bearbetningen av »hårddata». Analysen förefaller mera diskutabel, när han angriper ett motivhistoriskt problem, vilket sker i avsnittet »Den läsande familjen som idealföreställning» i inledningskapitlet. (Jag tvivlar således på att *Fältskärens berättelser*, sina »turska böner» till trots, skulle röja nämnda värda influenser från den tyske pedagogen och barnboks-författaren Heinrich Campe. Likaså kan invändas mot att författaren i brist på adekvat material låter *berättarsituationen* hos Topelius och K. A. Melin – *Humleplockningen* – tjäna som illustration till familjeläsningen.) En viss benägenhet för generaliserande och abstraherande formuleringar gör, att stilen stundom brister i pregnans och klarhet. Principiella resonemang tenderar att förlora sig i svävande formuleringar, som gör läsaren villrådlig om författarens ställningstagande till en given fråga. Således efterlyser jag ett mera entydigt svar på den s. 147 ställda frågan: »Kan 1870-talets svenska familjetidskrift betecknas som ett nytt massmedium?» Jag beklagar rent av, att det viktiga tredje kapitlet, så informativt och konkret, skall sluta så svävande. Jag noterar i förbigående, att EJ, när han ger ett detaljskarpt porträtt av den driftige prästen-förläggaren Bernhard Wadström, blott i en rätt oklar not berör frågan, vem som stått modell till Strindbergs pastor Skåre.

Den samvetsgranne forskarens försiktighet yttrar sig med snart sagt enerverande frekvens i reservationer (»torde», »torde ha») liksom i en ibland påfallande skygghet för frontalangrepp på mera principiella och teoretiska problem. På sina håll, ej minst inom tysk litteraturvetenskap med socialhistorisk inriktning, odlas i dag ett bruk av abstrakta termer och tunga sammansättningar, som gärna tycks vilja slå över i missbruk. Möjligen står författaren under inflytande av tyska förebilder, när han myntar formuleringar som »småborgerliga emancipations-tendenser i samhället» (s. 49), det mera äventyrliga uttrycket »kommissionärsförsäljningens effektivitet» (s. 131), det långt ifrån glasklara »utgåvornas avsedda familjefunktion» (s. 43), för att inte tala om denna närmast kryptiska formulering: »Läsarpsykologiskt betecknande för familjeläsningens ideal är Gernandts påstående i ett uttåg till annonsörerna, att SFJ 'blir i lugn och ro genomläst ...'» (s. 125).

Korrekturläsningen har inte, trots all omsorg, kunnat utesluta ett antal smärre felaktigheter. Jag noterar några få meningsstörande fel:

s. 22 Uno von Troili	skall vara: Uno Troili
s. 48 Menniskoläget	Menniskoläget
s. 64 produktionsformer	produktionsformer
s. 75 jfr bild s. 00	jfr bild s. 173
s. 100 Hösten 1865	Hösten 1856
s. 114 (Bil. II)	(Bil. I)
s. 137 (se Bil. II)	(se Bil. VI)

Med dessa kritiska randanmärkningar får dock inte denna granskning sluta.

Granskaren måste först som sist betyga sin respekt inför resultatet av denna imponerande brottnings med ett socialhistoriskt problemkomplex med förgreningar åt ett flertal vetenskaper; en bland de genom denna tvärvetenskapliga avhandling berikade är litteraturvetenskapen.

Tore Wretö

Karin Carsten Montén: *Fredrika Bremer in Deutschland. Aufnahme und Kritik*. (Skandinavistische Studien, Band 14.) Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1981.

Karin Carsten Montén, Lektorin für Schwedisch an der Universität Hamburg, legte im Frühjahr 1981 auf deutsch die Doktorabhandlung „Fredrika Bremer in Deutschland. Aufnahme und Kritik“ vor und verteidigte sie am 13. März 1981 in Lund. Wichtige Vorarbeiten zu dieser Dissertation finden sich in der 1976 in den „Scripta minora“ der Kgl. Humanistische Vetenskapssamfundet in Lund veröffentlichten Schrift „Zur Rezeptionsgeschichte Fredrika Bremers in Deutschland. Verlag, Übersetzung, Publikum“. Man muss sie, besonders wegen der darin enthaltenen Übersetzerkritik, zur Hand haben, da sich die Verfasserin öfter darauf beruft.

Für den deutschsprachigen Leser ist es verblüffend, zu sehen und mitzuerleben, eine wie grosse Rolle Fredrika Bremer in Deutschland um die Mitte des vorigen Jahrhunderts gespielt hat, wie hoch die Auflagenzahlen waren und wie intensiv sich die Kritik mit ihr beschäftigte. Die Vf. operiert mit der Terminologie der neueren deutschen Rezeptionstheorie. Sie untersucht 40 Zeitungen und Zeitschriften und wertet eine grosse Zahl der darin entdeckten Rezeptionsdokumente aus.

Das I. Kap. zeigt, dass Fredrika Bremer zunächst vor allem in der Zeit des blühenden Biedermeiers in Deutschland rezipiert wurde, genauer bestimmt 1838–41, als auch die ersten Übersetzungen erschienen. In dem Bild, das man sich von ihr machte, überwogen – positiv gesehen – Überschwang der Gefühle, harmonisierende und idealisierende Tendenzen. Das II. Kap. behandelt die Rezeption bei Vertretern des Jungen Deutschland, die im Gegensatz zu der ersten Phase vorwiegend kritisch ist. Die eben genannten Züge erscheinen bei dieser radikalen Gruppe in verstärktem negativem Licht. Über die religiöse Rezeption nach dem Erscheinen der „Morgon-väckter“ auf deutsch 1842 (Kap. III) wird um 1843 ein Höhepunkt der Wirkung Fredrika Bremers erreicht (Kap. IV). Auch wenn das Revolutionsjahr 1848 eine merkliche Veränderung des politischen Klimas und damit des Erwartungshorizonts bringt (Kap. V), bleibt sie doch eine populäre Modeautorin bis in die sechziger Jahre. Merkwürdig genug sind es immer noch biedermeierliche und spätro-